

REFLEKSIJE

GIDOVO POTOVANJE V KONGO ALI POT DO RESNICE

Enaindvajsetega julija 1925 začenja pisatelj svoje zapiske¹ s poti po Afriki s temi besedami: »Tretji dan na morju. Nepopisna zamorjenost. Ure brez vsebine in obrisov. Po dveh dneh grdega vremena se nebo modri; morje se pomirja, ozračje segreva. Ladji sledi jata letečih rib.« Tako docela razpoložensko se je torej pričelo potovanje, ki je pomenilo »v zrelih letih uresničeno mladostno zamisel«. Toda kaj malo je ostalo od mladostnih zamisli, ki so se napajale iz eksotičnih prividov, mladostnega nemira in skrivnostnih želja dvajsetletnega mladeniča. Prvi akordi naposled začetega in uresničenega potovanja skoraj šestdesetletnega pisatelja so bili resda nekoliko podobni mladostni zvedavosti in avanturizmu, vendar pa so se kaj kmalu, ob srečanju z Afriko, spremenili v žalostne in pretresljive tone. Potovanje, ki se je pričelo z urami brez vsebine in obrisov, se je ob dotiku z življenjsko stvarnostjo kolonialnega Konga napolnilo s krvavo vsebino pretresljivih obrisov. Spremenilo se je v eno najzanimivejših literarnih potovanj — in ker je ostalo zapisano — tudi pričevanj v sodobni svetovni literaturi.

Pisatelj je odpotoval v Afriko, ne da bi slutil vnaprej, kaj in kako bo pisal o Kongu, s kakšno stvarnostjo in s kakšnim človekom se bo srečal na dolgi poti od Brazavilla na obalah Atlantskega oceana pa do bregov Tschadskega jezera. Francoska ekvatorialna Afrika ga ni vabila v svojo sredo zaradi socialnih in kolonialnih problemov, marveč zaradi svojih etnografskih in prirodnih zanimivosti, zaradi doživetij, ki mu jih je utegnila nuditi, zaradi radosti potovanja po neznanem, kjer ni civiliziranih počitniških krajev in udobnih hotelov, ki utrujajo, marveč samo divja in nedotaknjena narava, v kateri sin velemesta in civilizacije preizkuša svoje telesne in duševne moči in svojo vzdržljivost. Iz Gidovega afriškega Dnevnika je mogoče izvedeti imena nekaterih knjig, ki jih je ponesel s seboj na pot. To so: La Fontainove Basni, »lepi miniaturni, v usnje vezani Goethe«, v katerem prebira Gide roman Die Wahlverwandschaften, Fausta, Ifigenijo, Molièrov Ljudomrznik, R. L. Stevensona Master of Ballantrae, Racinov Cinna, Baudelairove Les fleurs du mal in Thomasa Hardyja Marc Rutherford, čigar prevajanju se odpove, kajti »to, kar me v njem zanima, je le malo preveč osebno«. Torej spisek del, ki utegne marsikoga presenetiti, saj bi pričakovali, da se bo v pisateljevi prtljagi na krovu ladje »Asie« našla tudi knjiga, ki pripoveduje o Afriki, njeni zgodovini in sedanosti, o življenju njenih prebivalcev, in naravno bi bilo, če bi ponesel s seboj geografski oziroma prirodoslovni priročnik, ki bi mu služil za orientacijo v neznanih in divjih deželah ob obalah širokega Konga. »Zaletel sem se v to potovanje kot Curtius v prepad,« pravi na začetku svojega potovanja. Zato pa je tembolj presenetljiv literarni in idejno moralni rezultat tega potovanja. Saj nam Gide prostodušno pripoveduje in priznava v knjigi: »Moji

¹ André Gide, Potovanje v Kongo. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1955. Str. 145. Prevedel Severin Šali. Opremil Milan Mihelič. Tisk in vezava Blasnikove tiskarne v Ljubljani.

sopotniki so upravni uradniki in trgovci. Sodim, da sva z Marcom edina, ki potujeva „za zabavo“. Kaj pravzaprav greste iskat v Kongo?“ „Ne vem, zvedel bom, ko pridem tja.“ A zabava se je spremenila v začudenje, iz nje je kmalu zrastle zanimanje za življenjske pogoje domačinov, ki se je končno izoblikovalo v protest zoper nasilje in politiko francoskih kolonialnih oblasti, njenih uradnikov in varnostnih organov. Pisatelj je zapustil svoj fabulativni in problemski svet, ki ga je tako ljubosumno in vztrajno gojil in opisoval dolga desetletja od konca prejšnjega stoletja dalje, in začel razmišljati o navadnih, vsakodnevnih in prozaičnih problemih, ki na videz niso imeli nikakršne pomembnejše zveze s pisateljskim peresom. Toda samo na videz, kajti tudi pisateljevo pero je poklicano in kvalificirano, da se ukvarja s tistimi problemi sodobnega sveta, ki se zanje zdi, da so zgolj domena politikov, upravnih uradnikov in gospodarstvenikov. Dasiravno je pisatelj odpotoval tako rekoč brez določenih namenov in tudi brez vnaprej izbranih in izgotovljenih predstav o deželi, kamor je bil namenjen, kakor pač potujejo mnogi sodobni potopisci in novinarji, pa je po vrnitvi povedal in razodel mnogo več, mnogo globlje in bolj prepričljivo kot navaden potopisec ali novinar, ki polni stolpce dnevnega časopisja in s svojimi članki in vtisi podpira svojo vlado ali pa delodajalca.

Ko kmalu na začetku poti zve o pravdi proti Sambryju in o položaju na gradnji železnice Brazaville—Pointe Noire, zapiše v svoj dnevnik tele besede: »Vedeti nisem mogel vnaprej, da me bodo ta mučna socialna vprašanja (katera sem slutil) o naših odnosih z domačini kmalu tako osvojila, da bodo postala osrednje zanimanje mojega potovanja in da bom v njih proučevanju našel razlog svojega bivanja v tej deželi. Toda prišel sem, da bi se poučil.« Vendar pa so ga prvi vtisi o življenju in položaju domačinov tako porazili, da je potožil: »Če bi živel še eno življenje, bi se v lastno veselje lotil le proučevanja termitov.« Morda je v tem stavku nekaj grenkobe, nemoči in začetne nesposobnosti, kako se znajti v velikem kolonialnem labirintu, ki je pisatelja s svojo surovo in nečloveško stvarnostjo tako zelo presenetil. Lahko bi morda celo rekli, ne André Gide, ampak krvava in brezumna življenjska resničnost je spremenila vsebino in smoter njegovega potovanja. Vendarle pa takšna ugotovitev ne more v ničemer zmanjšati pisateljeve pripravljenosti, da se zanima za življenjske pogoje črncev in tudi javno pove resnico o Francoski ekvatorialni Afriki. Dovolj je dejstvo, da so mučna socialna vprašanja prevzela pisatelja in da je njegovo pero, ki se je do tistih dob ukvarjalo z vse drugačnimi, estetskimi in stilnimi problemi, nazorno in pošteno orisalo socialni položaj domačinov v Kongu in nasilje, ki ga izvajajo nad njimi.

Kmalu po izidu Gidovega afriškega potopisa je marsikatero kritično pero v Franciji in Evropi z začudenjem pisalo o tej nenavadni knjigi André Gida, ki ga francoski literarni zgodovinarji in kritiki radi omenjajo kot nadaljevalca Montaignove in Goethejeve tradicije v literaturi. Morebiti prav zaradi tega visokega, celo previsokega priznanja niso znali Potovanju v Kongo poiskati in najti pravega mesta v dolgi vrsti njegovih leposlovnih del. Ni pa se motil Miroslav Krleža, ko je kmalu po izidu knjige zapisal: »Njegov (Gidov) afriški potopis je krvavo razočaranje, hkrati pa vreden dokument našega sodobnega kaosa.« Ne tako literarna kritika in beroče občinstvo, ki sta ugotovila nekakšno neskladje med potopisom in dotedanjim pisateljevim književnim delom. Pisec del, kakor *Les cahiers d'André Walter*, *Le voyage d'Urien*, *Les Nourritures terrestres*, *Paludes*, *Le Prométhée mal enchaîné*, *L'immoraliste*, *La Porte étroite*,

Le retour de l'enfant prodigue, Les caves de Vatican, Les Faux-Monnayeurs in drugih je s svojimi afriškimi pričevanji in izpovedmi prav tako presenetil sebi naklonjene bralce, kakor razburil nosilce in zagovornike kolonialnega sistema in politike v Afriki. Kolonialna stvarnost, ki se je razodela pisatelju kot nasilje nad črnimi domačini sredi komaj dostopnih pragozdov, kjer so veljale človeške pravice mnogo manj kot paznikov bič, je Gidovo pero odtegnila s portretov André Walterja, Lafcadija, Jéromeja, Tytyra, Michela, Menalquea in Eduarda ter mu narekovala zgodbo, kakršne še ni zapisal do tistih dob. Toda ta zgodba ni bila nov roman ali novela, marveč preprosto zapisovanje popotnih vtisov in dejstev, ki jih je pisatelj spoznaval iz dneva v dan, nekeje v mili, drugeje v okrutni in bestialni obliki. Romantika in zabavnost afriškega potovanja sta pod nepričakovanimi vtisi in spoznanji kolonialne stvarnosti splahneli in izginili. Nastala pa je zgodba, ki je bila živa resničnost in katere poglavja se imenujejo: ples v Bambioju, črнец z imenom Samba N'Goto, primer kolonialnega uradnika Blauda, tolmač, ki je izginil, ker je povedal, kar ne bi smel, narednik Yemba.

Pisateljeva izpoved in kritika afriških razmer sta temeljila na etičnem spoznanju: »Manj je belec razumen, bolj bedast se mu zdi črнец.« André Gide je v svojih pričevanjih nanizal nekaj med seboj komajda povezanih afriških prizorov, ki jih je neposredno doživel ali pa slišal o njih pripovedovati očitve. Na nekem mestu v potopisu ugotavlja: »Potreboval bi veliko umetniške sile, toda jaz pišem, kakor mi pride pod pero.« Res je, da Gidovo potovanje v Kongo v umetniškem in stilnem pogledu ni mogoče enako vrednotiti kot njegova najboljša leposlovna dela. Toda ta pomanjkljivost, ki je pač neizbežna v dnevniku s poti, je prirodno nadomeščena z veliko moralno silo in iskrenostjo pripovedi in opisovanja.

Tridesetega oktobra 1925 je André Gide zapisal v svojo beležnico: »Spati je nemogoče — ‚Ples‘ v Bambioju me vznemirja vso noč. Ne zadovolji me, ko si pravim, kot se zdi često, da so domačini pred francosko okupacijo živeli še bolj bedno. Sprejeli smo odgovornost o njih in nimamo pravice, da se je izogibamo. Tare me huda bridkost; vem stvari, ki mi ne gredo v račun. Kateri zlodej me je gnal v Afriko? Kaj sem prišel iskat v to deželo? Bil sem miren. Zdaj pa vem; zdaj moram govoriti. Toda, kako naj si pridobim poslušalcev? Doslej sem vedno govoril, da mi ni bilo mar, če me poslušajo; vedno sem pisal za tiste, ki pridejo, z edino željo: trajati. Sedaj pa zavidam časnikarjem, njih glas se sliši takoj, čeprav se tudi takoj razgubi. Ali se nisem doslej gibal med kulisami laži? Stopiti hočem izza teh kulis, na drugo stran dekoracije, da naposled zvem, kaj se tam skriva, pa čeprav bo grozno. Slutim, da je grozno, in hočem videti.« André Gide se ni varal v svojih slutnjah. In ker se je odločil, da pride stvarjem do dna, raziskuje, poizveduje in si zapisuje dogodke v dnevnik. Mirno, skorajda neprizadeto popiše nasilje v Bambioju. »V Bambioju je bilo 8. septembra deset nabiralcev kavčuka (dvajset po dodatnem poročilu) iz Goundi, ki so delali za Gozdno družbo, obsojenih zato, ker niso prinesli kavčuka od prejšnjega meseca (so pa ta mesec prinesli dvojno količino, 40 do 45 kg); za kazen so morali tekati okrog faktorije (trgovine) pod pekočim soncem z zelo težkimi trami na ramah. Ko se je kateri zgrudil, so ga stražarji spet pognali s palicami. ‚Ples‘ se je začel okrog osmih in je trajal ves dan, pred očmi Pache in Mauduriera, zastopnika Gozdne. Okrog enajstih je neki Malongué iz Bagoume padel in

ni več vstal. Povedali so g. Pachi, ta pa je enostavno rekel: „Naj me piše v...“ in ukazal, naj se ples nadaljuje.«

Zapisek sedemindvajsetega oktobra v njegovem dnevniku pripoveduje: »Narednik Yemba je torej odšel iz Bode s tremi stražniki (njih imena sva natančno zapisala). To četico je spremljal kapitan (starešina) Baoué in dva njegova moža. Spotoma je narednik Yemba pobral v vsaki vasi po tri moške in jih uklenjene gnal s seboj. Ko so prišli v Bodembéro, se je začelo kaznovanje: dvanajst moških so privezali k drevesom, medtem ko je poglavar vasi z imenom Cobelé, ušel. Narednik Yemba in stražnik Bonjo sta začela streljati v dvanajst privezanih mož in jih pobila. Nato sta uprizorila velik pokolj žena, ki jih je Yemba sekal z lovskim nožem. Za tem je ujel pet otročičev, jih zaprl v neko kočino in kočino zažgal. Kot nama je povedal Samba N'Goto, je bilo vseh žrtev dvaintrideset.« In tako se lapidarni, suhi in neprizadeti opisi vrstijo drug za drugim in sestavljajo poleg drugega podobo afriških razmer, kakršne je spoznal pisatelj.

Avtorjevo pričevanje o razmerah v Francoski ekvatorialni Afriki resda ni prva vest, ki bi francoskega bralca v letu 1927 poučila, kaj se resnično dogaja za svečano imperialno dekoracijo in kako domovina Pascala, Rabelaisa, Montaigneja in Voltaira neusmiljeno, kruto civilizira ubogega črnega človeka na obalah Konga. Iskati vso vrednost njegovega afriškega dnevnika v številu podatkov in presenetljivih odkritij ni prava pot, po kateri naj bi prišli do pravične in točne sodbe o tem pisateljevem delu. Kajti fragmentarnost zapiskov o socialnem položaju črnega domačina nikakor ne zmanjšuje vrednosti Gidovih obvestil. In bilo bi naivno pričakovati, da se bo pisatelj vrnil s poti z debelimi svežnji podatkov in dokazov, kaj vse počno francoske kolonialne oblasti. Vendarle pa je André Gide francoskemu bralcu pokazal politični duh francoske kolonialne uprave, metode njenega delovanja in vladanja ter opozoril na brezobzirno izkoriščanje, rop in nasilje nad temnopoltim prebivalstvom. To pa je seveda tisto, kar je najvažnejše v njegovem delu.

Ne velja pa ob tem zamolčati, da se tudi piscu samemu pripeti idejni in moralni spodrseljaj, ko primerja svoje ravnanje s črnimi nosači s postopki francoske kolonialne uprave in takole zapiše v dnevnik: »Pred našim prihodom se je veliko preplašenih domačinov poskrilo v hosto. Toda kako hitro so postali zaupljivi, ko so spoznali, da nisva prišla zato, da bi jim prizadejala kaj hudega. In ker se tukaj novice jadrno prenašajo od vasi do vasi, se nam prebivalci kažejo v čedalje večjem številu in njihov sprejem je vse bolj topel. Laskav občutek, da te ljudi spet pridobivava za Francijo.« To je vsekakor nekolikó naivno, kajti dobra dela v morju zla so sicer blagodejno in moralno, nikakor pa ne odrešilno dejanje. Vendar pa bi bili krivični pisatelju in njegovemu pričevanju o afriških razmerah, če bi mu zaradi takega ali podobnega spodrseljaja podtikali nečedne želje, da naj ostanejo francoske kolonialne oblasti še naprej v Afriki in da je treba samo doseči spremembo njihove politike. Res pa je, da je Gidova knjiga povzročila in priklicala nekatere manjše spremembe v obnašanju kolonialnih oblasti. V večini primerov pa je seveda bila uvedena samo boljša konspiracija v razmerju do črncev. Nedvomno je, da je André Gide hotel s svojo obsodbo in pisanjem doseči nekatere spremembe in humanizacijo postopkov s črnim prebivalstvom ter s Potovanjem v Kongo opozoriti vodilne francoske politike, kaj se dogaja v njihovih kolonijah. Zato je tudi svojo knjigo poslal nekaterim uradnih pred-

stavnikom države in v njegovem dnevniku najdemo 18. maja 1929 zapisek razgovora s Paul Valéryjem: »Je lui montre la lettre que je viens d'écrire à Poincaré en reconnaissance de celle très aimable où il me remercie de mon Voyage au Congo.«

S Potovanjem v Kongo se prične znameniti premik André Gida na levico evropskega duhovnega in moralnega razpoloženja. Tu so tudi že začetki njegovega kasnejšega potovanja v sovjetsko Rusijo, o kateri je prav tako napisal svoje kritične vtise in misli. Zaradi obeh svojih pričevanj, afriškega in ruskega, si je nakopal pisatelj na glavo nemalo zamer tako na kolonialni desnici kakor na stalinistični levici. Proces, ki je začel s potovanjem v Kongo, je končno pripeljal André Gida, tega nemirnega, iščočega duha in esteta v francoski literaturi in kulturi na predsedniška mesta levičarskih in anti-fašističnih kongresov in zborovanj, kjer je izpovedoval svojo vero v progres in svobodo. Se vedno zvene resnično njegove besede, ki jih je povedal deset let po afriškem obisku na pariškem pisateljskem kongresu leta 1955: »Danes pa velja vsa naša simpatija, vsa naša želja in potreba po občestvu zatiranemu, neponarejenemu in trpečemu človeku. Toda ne morem priznati, da nas človek nič več ne zanima, če ni več lačen, če nič več ne trpi in ni več zatiran. Nikakor ne priznam, da zasluži našo simpatijo le v bedi. Pač pa priznam, da trpljenje često poveljuje, to se pravi, kadar nas ne ponižuje, ampak kuje in jekleni. Toda vendar si z veseljem zamišljam in si želim tistega družbenega reda, v katerem bo veselje dostopno vsem, in ljudi, ki jih bo tudi veselje lahko poveljalo.« Ta vera pa je že izpovedana v Gidovem afriškem dnevniku, resda bolj z dokazi in pričevanji kakor pa z izpovedjo. Gidov primer je zato kajpak samo nazorna slika resnice, da pravi umetnik ne more mimo življenja in ne mimo resničnosti, ki utegneta često temeljito spremeniti tek njegovega dela, idej in moralnih skrbi.

Ko danes ob izidu slovenskega prevoda pišemo to obrobno besedo, podarjamo s tem vrednost te Gidove knjige, a obenem nič manj tudi trajnost in aktualnost pojma Konga in sodobnega kaosa, ki ni morda nič manjši, kakor pa je bil pred tridesetimi leti. Kajti Kongo ni samo v Kongu in najbrž je le malo dežel na svetu, ki za njihovo ustavno dekoracijo ne bi odkrili nekaj potez in dejanj, opozarjajočih na zatiranje in poniževanje človeka, čemur se je v imenu humanosti uprl pisatelj sredi dvajsetih let v osrčju afriške celine. Pisatelj in umetnik sta še vedno v takem položaju, kot je bil André Gide, ko se je znašel na obalah Konga, kajti še vedno velja zahteva, ki jo tudi danes čedalje pogosteje slišimo v literaturi: povejte resnico o tem, kar ste videli in vidite, in ne bojte se ne odgovornosti ne preganjanj. Tam, kjer je Kongo, če to ime uporabimo kot sinonim za zlo nad človekom, ga mora pisatelj odkriti in povedati o njem svojo misel in sodbo. To pa je pravzaprav pravo in resnično jedro zgodbe o nenavadnem potovanju André Gida in njegovem dnevniku s poti. Pisatelj je odkril resnico, ker jo je bil zmožen odkriti in videti. Tisto, kar je simpatično in prikupno v njegovem dnevniku, je nepretencioznost, skoraj zaskrbljenost, s katero se je lotil pisatelj opisa afriških razmer. Čeprav ni Gide povedal vsega niti odkril vseh socialnih globin in problemov in čeprav lahko niha sodba o njegovem afriškem dnevniku med pravo literaturo in umetniško reportažo, je vendarle njena prava vrednost v iskreni izpovednosti pisatelja. Zato je ta izpoved verna in pretresljiva slika Konga in slika pisateljeve pripravljenosti, spošto-

vati in ljubiti resnico. Zato je tudi obramba mučenega človeškega dostojanstva. In ni najmanj pomembno dejstvo, da je prav takšno knjigo napisal do tedaj subtilni estet in psiholog, raziskovalec bizarnih odtenkov človeške duše in človeških odnosov, pisatelj André Gide. Potovanje v Kongo je knjiga, ki odkriva resnico o življenju, je knjiga, s katero si umetnik pridobiva pravico govoriti o življenju in stvarnosti, pravico do sodbe in kritike. Zato je tudi, čeprav ni čista umetniška proza, izpolnitev umetniškega poslanstva v moralnem in političnem pogledu.

Bojan Štih

RAZGLEDI

UGANKA MATERIJE IN NJENIH ZAKONOV

(Nadaljevanje)

Schrödingerjeva valovna teorija se je že rodila s črvom hude idejne krize v sebi. Stvar bom poskušal na kratko pojasniti, da bo mogoče preceniti današnji kulturni boj med napredno pariško de Brogliovo in idealistično Bohr-Heisenbergovo kopenhagensko šolo, ki jo zahodne sile proti naprednim stremljenjem uradno podpirajo. Saj so de Brogliu zaprta vrata v Evropsko središče za jedrska raziskavanja, kjer gospodarijo kopenhagenski gospodje.

Naredimo preprost poizkus! Spustimo žarek svetlobe skozi drobno okroglo luknjico v steni in ga zadaj prestrezimo z zaslonom! Če bi bila svetloba samo ploha drobnih teles, bi morali dobiti na zaslonu le svetlo okroglo pegico, ki bi bila natančna podoba luknjice v steni. V resnici pa obdajajo svetlo pegico še temni in svetli kolobarji.

Nepričakovani pojav »interference«, kot ga imenuje fizika, je mogoče razložiti samo tako, da pojmujeemo svetlobo kot valovanje: kjer je teman kolobar, se srečujejo žarki, ki se — zavoljo določene razlike v dolžini pota — med seboj odštevajo in uničujejo; v svetlem kolobarju pa se valovi seštevajo in krepe. Telesca sama se seveda ne morejo med seboj odštevati in uničevati.

Toda drugi poizkusi zopet prav tako nedvoumno pričajo, da je svetloba naglo premočrtno gibanje korpuskulov. Fiziki so v zadregi govorili: etrski in atomski pojavi so pač oboje hkrati, valovanje in delci, v svoji muhavosti pa nam pokažejo včasih valovno, včasih zopet korpuskularno lice. Kako je protislovje kontinuum-atomi v narodi združeno v nedeljivo celoto, s človeško pametjo ni mogoče doumeti, ker živimo v čisto drugačnem svetu in smo si navajeni predstavljati vse le v oblikah iz našega vsakdanjega sveta, to se pravi v nazornih formah, ki jih dopuščajo naša čutila v navadnem prostoru in času.

Ideje, da je tudi korpuskul sam le »valovni paket«, ni bilo mogoče vzdržati. Fiziki so namreč ugovarjali, češ da bi se moral tak snop monohromatičnih valovanj po zakonih fizike hitro razbliniti, korpuskul se torej naglo tako rekoč razmazati po vesoljstvu.